

ՆԱԽԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 16 հոկտեմբերի

Շատ անգամ ձեր պատուական լրագրի ամենալավ և ազդու յօդուածները նուրբել էք չքաւոր աշակերտներին, առաջարկելով հասարակութեանը զանազան միջոցներ, որոնցով միայն կարելի է քիչ թէ շատ ապահովացնել նրանց անհախաճելի և միանգամայն անտանելի դրութիւնը: Բայց դժբախտաբար այդ ազդու յօդուածները համարեալ ոչ մի անգամ արձագանք չը գտան Թիֆլիսի հասարակութեան մէջ: Անցեալ տարի, երբ պ. Տ. Նաւասարդեանց մի յօդուածում, որ տպւած էր ձեր լրագրի էջերում, առաջարկեց հասարակութեանը հիմնել Թիֆլիսում մի ճաշարան չքաւոր աշակերտներին էժան գնով ճաշ տալու համար, հասարակութիւնը խից իր աշակերտները և չուզեց մի խօսք անգամ լսել այդ բարենպաստակ առաջարկութեան մասին: Յետոյ էլի դուք նորից բարձրացրիք այս ճաշարանի հարցը, բայց հասարակութիւնը էլ իր սովորական անտարբերութեամբ և լռութեամբ պատասխանեց ձեր վերանորոգած հարցին: Եւ բէկ «Մշակի» № 191 մէջ էլի յիշեցրել էիք Թիֆլիսի հասարակութեանը այն, որ արդէն շատ անգամ կրկնել էք, լանհրաժեշտ է հիմնել մի հաստատ, մշտական բարեգործական ընկերութիւն, որի նպատակը լինէր օգնութիւն հասցնել ուսում առնող չքաւոր աշակերտներին: Արդե՞ք այս անգամ ինչպէս պէտք է վերաբերվի այս հարցին Թիֆլիսի պատեւելի հասարակութիւնը:

Այժմ դառնում եմ դէպի ձեզ, Թիֆլիսում ուսում առնող օտարաքաղաքացի չքաւոր աշակերտների ծնողներ: Ձեզ որ «Մշակի» գրածները դուք էլ էք կարդում: Եթէ «Մշակի» գրածներին չէք հաւատում միայն այն պատճառով, որ ձեր որդիքը չեն յայտնում ձեզ իրանց դրութիւնը, չեն ուզում ձեզ անհանգիստ անել և մտաւանջութեան մէջ զգել: Ձեզ, հաւատացե՛ք, պարոններ, որ «Մշակի» գրածները այստեղի չքաւոր աշակերտների մասին կէտ առ կէտ ուղիղ են և ոչ միայն չափազանցութեան չէ հասցրած, այլ, ընդհակառակն, դեռ շատ բան ձեր որդւոց դրութեան մասին մնում է ձեզ անյայտ: Ձեր որդիքը շատ անգամ, փող չը գտնելով, իրանց գրպանի մի քանի կոպէկով գնում են մէկ ֆոնտ ցամաք հաց, կամ մի կտոր պանիր էլ հետը, և այսպէս են ճաշում ամբողջ շաբաթներ: Դմանք ամիսներով չայի, տաք կերակրի երես չեն տեսնում: Ընկեր տաք սենեակի և շորի կարօտ են: Իւրաքանչիւր անգամ, երբ ուսուցիչը մի նոր գիրք է ասում գնելու, նրանց սրտից լսելի են, որ դուրս են գալիս, «չուսահատութիւն» է, որի մէջ նրանք ընկնում են, այսպիսի կեանք վարելիս: Այդ չքաւորների համարեալ երեք քառորդ մասը միշտ պարտքերով են ապրում և շատ անգամ, յայտնի բան է, պարտքերը չեն վճարում: Եւ դիտե՛ք ում պարտքերը չեն վճարում—էլի իրանց նման չքաւորների, որովհետեւ հարուստը չքաւորին պարտք չէ տալիս: Եթէ մի առ մի նկարագրէի այստեղի չքաւոր աշակերտների կեանքը, որին ես ինքս ականատես եմ, գուցէ շատ ծնողների սրտերը վրդովեցնէի: Ուստի այսքանը ես բաւական եմ համարում, որ դուք, Թիֆլիսում ուսում առնող չքաւորների ծնողներ, հաւատաք, որ ձեր որդիքը արդարեւ դեռ իրանց մտաւոյ հասակում անյաղձելի արգելքների դէմ են միշտ պատերազմում: Եթէ այսպէս շատ երկար շարունակվի՝ էլ ինչ յոյս կարելի է դնել նրանց ապագայ ոյժերի...:

Եթէ այս բոլորը այսպէս է և ձեր որդիքն են այստեղ փչանում, զոնէ դուք էլ անտարբեր մի մնացե՛ք, հոգացե՛ք դուք էլ ձեր կարեաց չափ մի բարեգործական ընկերութիւն հիմնելու մասին:

Սիմ. Տէր-Վրդեթեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Հոկտեմբերի 20-ին, երեքշաբթի, վաղ առաւօտեան կրակ յայտնվեցաւ Սարաջիկի տանը որ գտնվում է Գլխօրդայա փողոցի վրա, Արթուր Նու գալլէրէային կից: Այրվում էր կտուրը: Հրաշէլ վարչութիւնը շուտով հանգրեց կրակը, եթէ ոչ հրդեհը սպառնում էր հարեան տներին: Ուշադրութիւն ենք դարձնում ում հարկն է, այն անձոնի երեւոյթի վրա, որ պ. Սարաջիկի տան կտուրի տակ գտնվում էր մի տեսակ պահեստ

ամեն տեսակ հին և դիւրավառ նիւթերի, օրի-նակ, փալատներ, թղթեր, ձիւղեր, կարտոններ և ասում են մինչև անգամ նաւթ: Բացի սորանից Սարաջիկի տունը այնպէս անճոռնի և ամեն օրէնքներին հակառակ է շինված, որ եթէ այն տան մէջ մի անգամ կրակ ընկաւ, այլ ես փրկութիւն չը կայ ոչ նոյն իսկ այդ տան համար, ոչ էլ հարեան տներին: Բոլոր բաղձոնները և սանդուխտները այդ տան մէջ փայտից են շինված և տան մէջ միայն մի մուտք կայ: Գաւթիքը նեղ է և ջուր չունի: Յոյս ունենք որ պօլիցիական և քաղաքային վարչութիւնները կը ստիպեն պ. Սարաջիկին, որ անպիսի գոմար է դործ դնում նոր տներ շինելու վրա, փոխել իր հին տան մէջ բոլոր բաղձոնները և սանդուխտները և փայտը փոխարինել երկաթով կամ քարով:

Հոկտեմբերի 20-ին կայացաւ Թիֆլիսի ժողովարանում մեր քաղաքի Գլխաւորայի չքաւոր աշակերտների օգտին կոնցերտը: Ահագին զանլի-ճը լի էր բազմութեամբ: Պ. պ. Ալիխանով և Կորգանով անհայտ, երկու պիանսի վրա, Լիս-բէրգից փոխարկված Վէբերի մի պիէսա: Օրիորդ Իվանովսկայա երգեց. նրա ձայնը թէ և ընդար-ձակ չէ, բայց դուրեկան է: Օրիորդ Գարագա-չեան կարգաց երկու բանաստեղծութիւններ հայերէն լեզուով, իսկ պ. պ. Օպօլինին և Տը-խօրէվսկին կարգաց բանաստեղծութիւններ ռուսերէն լեզուով: Պ. Ալաւեան չը մասնակցեց կոնցերտին տկարութեան պատճառով: Տիկին Շիլդօլսկայա անհայտ Բուրնշտայնի մի տրիօ պ. պ. Տօրիանիի և Թուշմալովի հետ:

Մեզ հաղորդում են Ղազարի գաւառի Կօթի գիւղից, որ երկրորդ ամիսն է որ նշանակվել է այդ գաւառում մի նոր պրիստով և այդ ժամանակից սկսած վերջ դրվեցաւ գաւառում գործութիւններին, աւագակութիւններին և մարդասպանութիւններին, որոնք առաջ սաստիկ յաճախ էին կրկնվում: Ղազարի բոլոր գիւղերում, Յանկայի է, աւելացնում է թղթակիցը, որ մեր նոր պաշտօնեան երկար մնալ իր պաշտօնի մէջ և մի որ և է մատուցել շանն նրա դէմ, ինչպէս սովորութիւն ունեն բոլոր կովկասցիները ամենապատեական պաշտօնեաներիս իրանց տեղից հեռացնելու նպատակով: Նոյն թղթակիցը հաղորդում է մեզ և այն, որ Կօթի գիւղում երևացել է մի անյայտ հիւանդութիւն, որ շատ զոհեր է տանում բնակիչներին: Այդ ցաւը դրանով է սկսվում, որ մարմնի վրա յայտնվում է սիւսոց, որ քոր է գալիս, և որի տեղի վրա երեք օրից յետոյ յայտնվում վերք: Այդ վերքն է որ և սպանում է մարդուն:

Յայտնի խաղաղի ճանապարհորդ և հեղինակ Թիֆլիսի կարա Սերէնա, որ մի քանի տարի սը-րանից առաջ Թիֆլիսում է եղել, այս օրերս նորից հասել է մեր քաղաքը: Նա հրատարակում է իր գրութեանը Կովկասի վրա «Tour du Monde» ֆրանսիական ամսագրի մէջ: Տիկինը հետաքրքրվել է շատ պ. Քիւրքեմանի Անիի աւերակների ֆոտոգրաֆիաներով և դիտարութիւն ունի գետեղել այդ լուսանկարներից մի քանիսն իր աշխատանքի մէջ: Տիկինը մեր ներկայութեամբ նայեց պ. Քիւրքեմանի աշխատութիւնները և հիացած էր հայոց հին ճարտարապետութեամբ: Նրա կարծիքով այդ ֆոտոգրաֆիաները մի գիւտ են գիտութեան համար: Տ. Սերէնա դիտարութիւն ունի ճանապարհորդել Կովկասում:

Ստացվեցաւ խմբագրութեան մէջ № 43 Վիէն-նայի «Ժուրնալ դ'Օրիան» լրագրի: Այդ համարի մէջ խմբագրութիւնը յայտնում է որ լրագրին կրկին թոյլ է տուած մուտքը Թիւրքիայի մէջ միայն դիպլոմատական ներկայացուցիչներին, իսկ մնացած բաժանորդներին դարձեալ չէ թոյլ տուած: Լրագիրը դարձանում է թէ այդ արգել-ման պատճառով Կ. Պօլսի հայ հարուստները այլ եւս չեն կամենում գրվել հայոց օրգանին, կարծես թէ լրագրի նպատակն է որ իրանք հայերը կարգան նրան: Թող հայերը միայն դը-րամական միջոցներ տան, թէ կուզ իրանք միջոց չունենան կարգաւ թերթը, ասում է «Ժուր-նալ դ'Օրիան» լրագիրը, որովհետեւ հայոց ինդրի պաշտպանները նշանակութիւն ունի Եւրօպայի համար, որ պէտք է կարգաւ և ծանօթանայ հայերի պահանջների հետ: Միթէ Կ. Պօլսի հա-

յերը չեն հասկացել մինչև այժմ որ կարող են ներթափան միջոցներ տալ Վիէննայի ֆրանսիա-կան լրագրին, բայց փոյթ չէ որ իրանք միջոց չեն ունենայ կարգաւ թերթը:

Շաբաթ օր, հոկտեմբերի 24-ին վրաց լեզուի Ս. Պետերբուրգի համալսարանի նախկին պրո-ֆէսոր պ. Չուբինով կարգաւ է Արթուր Նու թատրոնում մի դասախօսութիւն ռուսերէն լե-զուով:

«Ժուրնալ դ'Օրիան» լրագրի № 43 մէջ վեր-ջացաւ Գրիգոր Արթուր Նու դասախօսութեան տպագրութիւնը: Այժմ այդ դասախօսութիւնը կը հրատարակվի առանձին բրօշուրայով, ֆրան-սերէն լեզուով: Նոյն համարում տպւած է ու-շադրութեան արժանի մի թղթակցութիւն հա-յոց ինդրի մասին, որի հետ մենք կը ծանօ-թացենք մեր ընթերցողներին մեր հետեւալ համարներէ մինում:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

Թիւրքաց Հայաստանի մէջ, շարունակում է «Навкэз» լրագրի յօդուածագիրը, ան-իշխանութիւնը կատարեալ է և ահա դրա ապացոյցները: Պատերազմի ժամանակ զին-ւորների և ձիաների մատակարարութիւնը կատարվում էր բնակիչների հաշւով և այդ ժամանակ բնակիչներին ստացականներ էին տրվում, որոնց ներկայացնելուց յետոյ վը-ճոված էր ստացականների համեմատ փոք-րացնել տասանորդի հարկը: Բայց այժմ տե-ղական վարչութիւնները բոլորովին չեն ըն-դունում այդ ստացականները: Պատերազմի ժամանակ Բայազէթի մօտ քիւրդերը կո-ղոպտել էին սայլերով հաց և սայլերի մէջ լծված եզները: Այժմ իշխանութիւնը այդ հացը տանող հայերից ուժով կրկնակի վարձ է պահանջում: Պատերազմի ժամանակ կա-մաւոր տուրք էր վերցնվում 10—20 պիաստր այն պայմանով, որ այդ տուրքը յետոյ հան-վի զինուորական ծառայութեանց ազատ լինելու համար հարկից: Մի և նոյն ժամա-նակ վերջին հարկն էլ մի տարի առաջ էր վերցրած և ստացականներ են տուած, վերց-րած էր նոյնպէս արօտատեղիների հարկը: Այժմ իշխանութիւնը այդ բոլորը նորից պահանջում է: Նոյնն է պատահել և միւս պարտականութիւնների հետ, որոնք դրված են բնակիչների վրա պատերազմի ժամանակ: Օրինակ բնակիչների արած ծախսերը եկւոր մահմետականներին պահելու համար, մես-դիր-տէհարար առանձին հարկը և այլ դը-րանց նմանները այժմ մնում են առանց խոստացած վարձատրութեան: Անշարժ կա-քից վերցնվող հարկը ստացվում է կամա-յական գնահատութեան համեմատ և զը-նահատութիւնը իսկականից միշտ աւելի է լինում: Ձինուորական ծառայութեանց ա-զատ լինելու համար հարկը օրէնքի հակա-ռակ վերցնվում է 15 տարեկանից փոքրե-րից և 60 տարեկան ծերերից: Նոյնպէս օրէնքի հակառակ բահրայի հացները բնա-կիչների հաշւով է կատարվում: 1876 թուա-կանից ապառիկներ են պահանջվում և վարչութիւնը մթերքներ չէ ընդունում, այլ դրամով նրանց կրկնակի գինն է պահան-ջում: Այնուհետեւ թուում են քիւրդերի, չիւքեզների և միւս վայրենիների անգթու-թիւնները և շարագործութիւնները:

Նոյն «Journal d'Orient» լրագրին հա-ղորդում են Բիթլիսից, որ շատ հայեր կա-լանաւորված են երեւակայական դաւադրու-թիւններին մասնակցելու համար: Հարկերը հաւաքվում են աններկի անգթութիւննե-րով և անիրաւութեամբ հին ցուցակների

համեմատ, ի նկատի չառնելով ազգաբնա-կութեան փոքրամասնը: Զանապարհորդներին ամենայն օր կողոպտում են և իշխանու-թիւնը անտարբեր է մնում:

Մուշից էլ այդպիսի դանդաղներ են ստաց-վում: Պօզլան ցեղի քիւրդերը երկու ան-գամ յարձակվել են հայոց սուրբ կարապետ վանքի վրա: Աւագակների երեք խմբեր Սէյիջի, Օսմանի և Արդուլայի առաջնոր-դութեամբ փչացրին վանքապատկան դաշ-տերը, փախցրին անասունների մի մասը և հրկրագործական գործիքները: Վարդապետ-ները և զիւղացիները տանջանքների են-թարկվեցան:

Քիւրդերով շրջապատված Մօզլան, Կե-նուս, Սօսուէ և Պերնաշէն կայմակամու-թիւնների հայերի դրութիւնը ամենախա-ւար գոյներով է նկարագրված: Ամբողջ վի-լայետի մէջ հարկերը հաւաքվում են զին-ւորների օգնութեամբ անյսելի անգթու-թեամբ:

Միւրա-բէյի որդի երեւելի քիւրդ Մուս-սա-բէյ, որ մի Գարտցի հային սպանելու և միւսին վիրաւորելու համար բանտարկված էր, այժմ ազատված է բանտից և վարչա-կան պաշտօն է ստացել: Իսկ նրա հայրը Բիթլիսի ճանապարհների տեսուչ է նշա-նակված: Այդ բովանդակութեան նամակ-ներ վրդովեցուցիչ տեղեկութիւններով ստաց-ված են Վիէննայի լրագրի խմբագրատանը Գիւրբեքլից, Հաջինից, Ալիպօօից, Շաբի-նից, Գօրիզիսարից (Սիվաս), Կեզից, Կար-պուտից, Բիլէջիկից, Ալաշկերտից, Վանից, Բաշկալէից, Էրզրումից և այլն:

Որպէս զի Բերլինի զաշնագրի հիման վրա օգնեն Թիւրքաց հայերի այդ ողբալի դրու-թեանը, մեծ պետութիւնների ներկայացու-ցիչները, ինչպէս հաղորդում է «Journal d'Orient» լրագիրը, համաձայնվել են հե-տեւալ գլխաւոր վերանորոգութիւնների վի-րաբերութեամբ:

Անհրաժեշտ է համարված հայերով բնա-կեցրած նահանգների մէջ հայ գլխաւոր-նահանգապետներ նշանակել առաջուց որոշ-ված ժամանակամիջոցով, 6 կամ 7 տարուց ոչ պակաս և նրանց միջոց տալ կանոնաւո-րապէս իրագործել նրանց յանձնված նախա-գիծը: Մշտաբնակ ազգաբնակութեան ապա-հովութիւնը պահպանելու համար քիւրդե-րի ասպատակութիւններից առաջարկվում է տեղական բնակիչներից, թէ քրիստոնեայ և թէ մահմետական, ժանդարմների զօրաբա-ժիններ կազմել, այն պայմանով, որ գլխա-ւորահանգապետը իրաւունք ունենայ այդ զօրաբաժինների հրամանատարներին նշա-նակելու: Նոյն նպատակի համար ան-հրաժեշտ է համարվում մասամբ ենթա-կիլ գլխաւորահանգապետի իշխանութեանը սուլթանի գունդերի հրամանատարներին:

Այնքան է, որ այդ միջոցի աջողութիւնը գլխաւորապէս կախումն կունենայ գլխաւոր-նահանգապետի անձնաւորութեանց և այդ պատճառով պետութիւնների ներկայացու-ցիչները պէտք է ազդեցութիւն ունենան նրա ընտրելու ժամանակ: Բացի քիւրդերի ասպատակութիւններից և կողոպտութիւնից Թիւրքահայաստան հայերը տանջվում են իշխանութեան ստորին գործակատարների կա-մայականութեանց և ահա մի կողմից բնակիչ-ների և միւս կողմից իշխանութեան դանա-զան գործակատարների, սկսելով կալափից մինչև կայմակամը և մութեամբ: Եւ յա-րաբերութիւնները կանոնաւորելու համար, առաջարկվում է դատարանի արդարացի կազմակերպութիւն: Այժմ դատարանաւ-կան իշխանութիւնը վարչական մէջիների անգամների ձեռքին է, որոնք ոչ թէ մի-